

Олена Бориславська

докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
заступниця голови Науково-консультативної ради
Конституційного Суду України
Scopus ID: 57224005372
ResearcherIDH-2177-2019
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8338-0966
olenabor@gmail.com

DOI: 10.33498/louu-2026-01-097

УДК 342.7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ МІЖ ПОЛІТИЧНИМ ПОПУЛІЗМОМ І РЕАЛЬНИМ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМОМ: РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

Анотація. Реалізація конституційного права на соціальний захист в Україні суттєво ускладнена низкою причин, серед яких – неефективна система соціального захисту, яка охоплює як конституційне право на соціальний захист, так і величезну кількість пільг, доплат, одноразових виплат, компенсацій тощо. "Розбудові" цієї системи суттєво сприяли закономірності функціонування політичного популізму, завдяки якому кількість соціальних виплат, пільг і компенсацій невпинно зростала всупереч фінансово-економічним можливостям держави, натомість реальна захищеність дійсно вразливих груп обернено пропорційно знижувалася.

Метою цієї статті є аналіз ролі органу конституційної юстиції у формуванні офіційної доктрини захисту соціальних прав, зокрема конституційного права на соціальний захист, що відбувався в умовах конфлікту політичного популізму та потреб реального гарантування людських прав, що є передумовою функціонування системи конституціоналізму.

Проведена наукова розвідка-аналіз дає підстави для висновку, що конституційне право на соціальний захист в Україні тривалий час розвивалося на фоні конфлікту політичного популізму, який стимулював розширення законодавчо встановлених соціальних гарантій без належного урахування реальних можливостей держави, та конституціоналізму, що потребує не декларативного накопичення соціальних обіцянок, а побудови дієвої системи гарантування людських прав.

Показано, що така проблема значною мірою зумовлена самою природою соціальних прав. На відміну від особистих і політичних прав, вони потребують активної ролі держави, реалізації позитивних обов'язків і залежать від фінансово-економічних ресурсів. Тому у сфері соціальних прав особливо гостро постає питання про межі допустимого конституційного контролю, а також про роль органу конституційної юстиції у пошуку збалансованого підходу між захистом людської гідності, повагою до дискреції законодавця та вимогами соціальної держави.

Еволюція практики Конституційного Суду України дає змогу простежити поступове формування сучасної офіційної конституційної доктрини права на соціальний захист. На першому етапі переважав максимально широкий підхід, за якого майже будь-яка встановлена законом соціальна гарантія розглядалася як складова цього права. На другому етапі Суд визнав залежність обсягу і механізмів реалізації соціальних прав від соціально-економічних можливостей держави та водночас сформулював концепцію внутрішньої структури права на соціальний захист, у якій слід вирізняти його конституційне ядро. На третьому етапі особли-

© Олена Бориславська, 2026

ву роль відіграє людська гідність, крізь призму якої Суд підходить до визначення мінімально допустимого обсягу соціальних прав та до оцінки конституційності правових актів за критеріями пропорційності, рівності, недискримінації, правової визначеності та справедливості.

Ключові слова: конституційне право; конституційна юстиція; конституційна доктрина; соціальні права; соціальна держава; права людини; конституціоналізм.

'Україна є суверенна і незалежна, демократична, *соціальна* і правова держава'. Усім відомий зміст ст. 1 Конституції України, що є, мабуть, одним із найбільш цитованих її положень, поряд із іншими: 'Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні *найвищою соціальною цінністю*. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави' (ст. 3)[1].

Уконституйовуючи такі фундаментальні ідеї, а разом із ними фіксуючи особливий соціальний статус низки категорій осіб[2], конституцієдавець вибудував концептуальний підхід, який можна охарактеризувати як "турбота" держави про громадян. Природу такого підходу (етатистсько-патерналістську чи іншу[3]) тут винесемо за дужки, зосередившись на тезі, що не потребує особливого доведення: на основі цього підходу була сконструйована надзвичайно об'ємна, громіздка та малоефективна система "соціального захисту", яка охоплює як конституційне право на соціальний захист, так і величезну кількість пільг, доплат, одноразових виплат, компенсацій тощо. "Розбудові" цієї системи суттєво сприяли закономірності функціонування політичного популізму, завдяки якому кількість соціальних виплат, пільг і компенсацій невпинно зростала всупереч фінансово-економічним можливостям держави, натомість реальна захищеність дійсно вразливих груп обернено пропорційно знижувалася.

Керуючись оригіналістським підходом, можна було б поставити питання: яким же бачив конституцієдавець межі "соціального характеру" держави[4], їх співвідношення з її економічними можливостями, механізмом судового захисту цих прав, а відтак і тим, яким чином численні соціальні гарантії

[1] Конституція України від 28 червня 1996 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[2] Зокрема, 'громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей' (ч. 5 ст. 17 Конституції України), осіб, що були залучені до подолання наслідків Чорнобильської катастрофи (ст. 16 Конституції України, враховуючи її інтерпретацію у Рішенні Конституційного Суду України № 6-р/2018 від 17 липня 2018 р. та ін. Рішення Конституційного Суду України від 17 липня 2018 р. № 6-р/2018 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-18#Text> (дата звернення 15.02.2026)).

[3] Всеволод Речицький, до прикладу, зазначає, що 'Конституція України фатально та невиліковно хвора на соціалізм'. Див.: В Речицький, *Конституційне АБВ* (Права людини 2016) 106.

[4] Професор Ю. Барабаш, на основі ретельного аналізу стенограм Верховної Ради України, щодо цього дуже слушно зауважив, що 'парламентарії вочевидь керувалися власним баченням категорії "соціальна держава", яку вони застосували до характеристики України в 1-й статті Основного Закону', а далеко не тим розумінням соціальної держави, що було поширене на Заході. Див.: Ю Барабаш, 'Соціальні права громадян та можливості їх захисту Конституційним Судом України (частина перша)' [2011] 4 Публічне право 15–22.

pravoua.com.ua

мають стати реальністю? Проте сьогодні цього вже недостатньо, адже реалії воєнного часу, що суттєво змінили пріоритети, змушують враховувати і їх та вибудовувати нові, реалістичні підходи до соціального захисту, засновані на балансі фундаментальних конституційних цінностей: людської гідності, поваги до прав людини, державного суверенітету, верховенства права, демократії.

Сьогодні в пошуку відповідей на ці питання не лише наука, а й Конституційний Суд України, який, у зв'язку з запровадженням інституту конституційної скарги, виконує унікальну роль: через розгляд конкретних справ щодо захисту порушених конституційних прав[5] (у межах конкретного конституційного контролю) розкриває зміст конституційних принципів, шукає новий баланс конституційних цінностей і крок за кроком формує офіційну конституційну доктрину соціальної держави. При цьому орган конституційної юстиції опинився в непростій ситуації. Адже саме він, за компетенцією, вирішуючи питання конституційності тих чи інших правових актів, ухвалених волею політичної більшості, має надати суспільству відверту відповідь на питання про реальний зміст і межі конституційного права на соціальний захист та інших соціальних прав, а також про те, у якому мінімальному обсязі держава має забезпечувати відповідні соціальні гарантії та в яких випадках їх перегляд може вважатися конституційно допустимим.

Виконання цього завдання ускладнюється тим, що значна частина нормативного масиву у сфері соціального захисту сформувалася під впливом короткострокових політичних рішень, продиктованих логікою електоральної конкуренції. Тож Конституційний Суд опинився перед дилемою: оформлений у законодавство політичний популізм vs реальна захищеність людських прав, що є визначальною рисою конституціоналізму. Не менш важливим є розв'язання низки доктринальних питань, пов'язаних із розумінням природи соціальних прав, меж дискреції законодавця у цій сфері та ролі конституційного контролю у забезпеченні соціальної справедливості.

Наукова дискусія з цих питань розпочата доволі давно. Зокрема, проблемам природи соціальних прав, соціальної держави, співвідношення цього конституційного принципу із засадами демократичної та правової держави присвячено низку публікацій судді Конституційного Суду професора Ю. Барабаша[6]. Проблемі подолання суперечностей між верховенством права та соціальною державою – стаття доцента О. Цельєва[7]. Природа соціальних

[5] Близько третини усіх конституційних скарг, поданих до Конституційного Суду України, стосуються соціальних питань. Конституційні скарги <https://ccu.gov.ua/konstytuciyni-skargy?utm_source=chatgpt.com> (дата звернення 15.02.2026).

[6] Барабаш (н 4) 15–22; Ю Барабаш, 'Соціальні права громадян та можливості їх захисту Конституційним Судом України (частина друга)' [2012] 1 Публічне право 15–23; Ю Барабаш, 'Дихотомія правової, демократичної та соціальної державності – тонка грань українського конституціоналізму' [2010] 7 Право України 24–32; Ю Барабаш, 'Принцип соціальної держави: окремі питання конституційно-правової доктрини та практики на сучасному етапі' [2013] 12 Право України 54–70.

[7] О Цельєв, 'Верховенство права та соціальна держава: пошук шляхів подолання суперечностей' [2023] 9-10 Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки 87–97 https://doi.org/10.18523/2617-2607.2022.9-10.87-97.

зобов'язань держави та ідеологія, на яких заснована національна конституційна модель, розглянуті у працях відомого вченого В. Речицького[8].

Метою ж цієї статті є аналіз ролі органу конституційної юстиції у формуванні офіційної доктрини захисту соціальних прав, зокрема конституційного права на соціальний захист, що відбувався в умовах конфлікту політичного популізму та потреб реального гарантування людських прав, що є передумовою функціонування системи конституціоналізму.

І. Моделі конституційного гарантування соціальних прав. Передусім варто зазначити, що західній конституційній доктрині притаманні два відмінні підходи до розуміння природи й сутності того явища, яке в Україні називають "соціальними правами". Так, Сполучені Штати Америки, де в основу концепції людських прав покладений неоліберальний підхід, переважно зосереджені на захисті особистих і політичних прав, які й вважаються "основоположними правами людини" в силу існування юридичних механізмів їх захисту та нормативно-зобов'язувального й стримувального характеру цих прав для держави[9]. Натомість різного роду соціальні гарантії тут не є "основоположними людськими правами" в класичному їх розумінні (яке передбачає нормативно-зобов'язувальну для держави складову); вони вважаються похідними від держави та цілком залежать від її політики.

Задля справедливості варто зазначити, що в американській конституційно-правовій науці перманентно триває дискусія щодо доречності конституціоналізації соціальних (та економічних) прав, що була започаткована після Другої світової війни відомою промовою Ф. Д. Рузвельта щодо ухвалення Другого Білля про права, яким мали бути гарантовані економічні та соціальні права людини. У своїй промові про стан держави, виголошеній 1 січня 1944 р. під час звернення до Конгресу, 32-й президент США, який очолював країну в період Великої депресії та Другої світової війни, зазначив, що справжня свобода передбачає не лише свободу від державного втручання, а й економічну безпеку та незалежність, які становлять передумову ефективного користування іншими правами[10].

Серед американських правників є низка відомих конституціоналістів, які підтримують ці ідеї. Відомий вчений, професор Гарвардського університету К. Р. Санштейн вважає соціальні права невід'ємним складником американської традиції, а причину відмови від їхнього конституційного закріплення він убачає не 'в чомусь унікальному для американської культури чи темпераменту, а в конкретному історичному збігу обставин: обранням Річарда Ніксона президентом у 1968 році'[11].

[8] Речицький (н 3).
[9] M Tushnet, *Weak Courts, Strong Rights: Judicial Review and Social Welfare Rights in Comparative Constitutional Law* (Princeton University Press 2008).
[10] Franklin D. Roosevelt, 'State of the Union Message to Congress' (January 11, 1944) <https://www.fdrlibrary.org/address-text> (accessed 15.02.2026).
[11] C Sunstein, *The Second Bill of Rights: FDR's Unfinished Revolution and Why We Need It More Than Ever* (Basic Books 2004).

pravoua.com.ua

Інший Гарвардський професор – Ф. Мішельман пішов значно далі, суттєво підваживши у своїй праці три основні доктринальні аргументи "проти" конституціоналізації соціальних прав: так звані інституційне заперечення (соціально-економічні вимоги не є правами через відсутність реальних можливостей їх ефективного судового захисту), мажоритарне заперечення (якщо щось оголошене конституційним правом, законодавець уже не є вільним вирішувати це питання політично, а це означає, що влада більшості обмежена) та контрактне заперечення (засноване на роулзівській концепції легітимності політичного порядку, у якій конституція має встановлювати чіткі й зрозумілі правила, яким більшість погодиться підкорятися[12]; водночас соціальні права переважно є невизначеними та недостатньо "прозорими", щоб бути складовою конституції)[13].

Для цього дослідження особливе значення має зміст першого заперечення – так званого інституційного. Воно полягає в такому: якщо соціальні права закріплені в конституції, суди будуть змушені або надмірно втручатися в розподіл ресурсів і фактично брати на себе ухвалення політичних рішень, до чого вони не пристосовані; або, навпаки, відступати й толерувати постійне невиконання проголошених прав, чим знецінять саму ідею людських прав і верховенства права[14]. У цьому запереченні дуже красномовно виражено сутність тієї дилеми, з якою стикаються органи конституційної юстиції у справах, що стосуються соціальних прав, про що йшлося на початку нашої статті. До цього варто додати, що в разі проактивної позиції органу конституційної юстиції він може бути звинувачений у прямому втручанні в сферу політики. З іншого боку, відмова від захисту соціальних прав може означати толерування порушення людської гідності, яка є фундаментальною конституційною цінністю.

На відміну від американської, в основу *європейської доктрини* прав людини була покладена соціал-демократична ідеологія, яка суттєво вплинула на зміст ухвалених у рамках Ради Європи документів, зокрема, на Європейську соціальну хартію (1961 р., набула чинності 1965 р.)[15], додатковий протокол 1988 р.[16], Європейську соціальну хартію переглянуту (1996 р., набула чинності 1999 р.)[17], Європейський кодекс соціального забезпечення 1964 р., переглянутий Кодекс 1990 р.[18], Європейську конвенцію про соціальну та ме-

[12] Джон Ролз, *Політичний лібералізм* (пер. з англ. О Мокровольський, Основи 2000) 227–228.
[13] F I Michelman, 'The constitution, social rights, and liberal political justification' [2003] 1(1) International Journal of Constitutional Law 13–34 https://doi.org/10.1093/icon/1.1.13.
[14] Michelman (n 13) 13–34.
[15] European Social Charter. Council of Europe. 18.10.1961 <https://rm.coe.int/168006b642> (accessed 15.02.2026).
[16] Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії. Рада Європи від 05.05.1988 <https://rm.coe.int/16802efd71> (accessed 15.02.2026).
[17] Європейська соціальна хартія (переглянута). Рада Європи. 03.05.1996 <https://zakon.rada.gov.ua/go/994_062> (дата звернення 15.02.2026).
[18] Європейський кодекс соціального забезпечення. Рада Європи. Редакція від 06.11.1990 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_329#Text> (дата звернення 15.02.2026).

дичну допомогу 1953 р.[19], Європейську конвенцію про соціальне забезпечення 1972 р.[20]; а також на низку документів, що були прийняті в рамках ЄС (наприклад, Соціальна хартія 1989 р.[21]).

Тож у європейських державах "соціальні права" розглядаються власне як фундаментальні права людини, які 'однаковою мірою (з особистими та політичними правами. – *Авт.*) захищаються національними судами'[22], проте із низкою зумовлених їхньою природою особливостей.

Джерелом таких прав вважається людська гідність, гарантування якої в окремих випадках потребує активного "включення" держави для надання людині матеріальних і соціальних передумов для гідного існування. Водночас підґрунтям особистих і політичних прав слугує особиста й політична свобода людини; відповідно, реалізація цих прав передусім потребує їх захисту від неправомірного втручання державної влади. Саме невтручання держави, що проявляється у виконанні нею негативних зобов'язань, є основним механізмом реалізації особистих, а значною мірою й політичних прав. Натомість здійснення соціальних прав за своєю природою пов'язане із необхідністю активної ролі держави, реалізацією нею позитивних обов'язків і залежить від наявних у держави фінансово-економічних ресурсів.

Поряд із цим однією із принципових особливостей європейської доктрини соціальних прав є те, що вони традиційно розглядаються не як права на конкретну форму матеріального забезпечення, а як право на такий нормативний та інституційний порядок, який забезпечує мінімальні умови гідного життя. Соціальні права за своєю сутністю накладають на державу обов'язок створити систему соціального захисту, а не гарантувати кожну індивідуальну виплату в незмінному вигляді. Тож право на соціальний захист не гарантує конкретного рівня чи виду допомоги, але вимагає, щоб держава не допустила ситуації, за якої особа опиняється поза межами мінімального соціального захисту, необхідного для збереження людської гідності.

Такий підхід дає підстави дещо скоригувати уявлення про принципову несумісність американської та європейської доктрин соціальних прав. Так, Катарін Юнґ обґрунтовує, що економічні та соціальні права є не менш фундаментальними для людської гідності, ніж класичні громадянські та політичні свободи, і пропонує підхід до їх розуміння, заснований на відмові від уявлення про ці права як про "мінімальний набір благ" на користь їх осмислення крізь призму ціннісного й деліберативного розв'язання соціаль-

[19] Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї (ETS № 14). Рада Європи. 11.12.1953 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_649#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[20] Європейська конвенція про соціальне забезпечення (ETS № 78). Рада Європи. 14.12.1972 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_581#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[21] Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers 09.12.1989 <https://aei.pitt.edu/4629/1/4629.pdf> (accessed 15.02.2026).

[22] CDL-JU(2009)019syn-e. Conference on Justiciablility of Social rights in Courts of Constitutional Juridiction and the European Court of Human Rights (Batumi, Georgia, 11-12 July 2009): synopsis <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-JU(2009)019syn-e> (accessed 15.02.2026).

pravoua.com.ua

них проблем. За умови належних процедур соціальні права можуть 'посилювати демократичну участь і підзвітність, водночас відповідаючи на бідність, нерівність і соціальні конфлікти, частково породжені самим правом і ринковими структурами'[23].

II. Моделі судового втручання / конституційного контролю за сферою соціальних прав. Відмінності у підходах до розуміння природи та сутності соціальних прав зумовлюють і різні моделі судового втручання, що в широкому значенні охоплює також конституційний контроль у цій сфері. Оскільки реалізація соціальних прав безпосередньо пов'язана з розподілом публічних ресурсів, визначенням соціальних пріоритетів та здійсненням державної політики, принципового значення набуває питання про допустимі межі, форми та інтенсивність судового втручання.

Залежно від прийнятого підходу щодо сутності соціальних прав (соціальні права – "фундаментальні права людини, що випливають із людської гідності" чи лише "соціальні вимоги"), а також від сформованої конституційної традиції, у доктрині й практиці сучасних держав сформувалися різні моделі судового конституційного контролю. Найчастіше їх умовно поділяють на два найбільш загальні типи: модель *активного судового втручання* та модель *стриманого судового контролю.* Водночас такий поділ є певною мірою спрощеним, оскільки між цими двома полюсами існує низка проміжних, змішаних або діалогічних моделей, які поєднують елементи судового активізму і судового самообмеження.

Модель *активного судового втручання* заснована на концептуальній позиції, що соціальні права є фундаментальними конституційними правами, а тому суди не можуть усуватися від контролю за їх дотриманням лише з тієї причини, що справа стосується бюджетної чи соціальної політики. Відтак суд визнає за собою повноваження не лише констатувати порушення, а й формулювати обов'язкові вимоги до держави щодо його усунення. Теоретичне підґрунтя для такого бачення дає, зокрема, С. Фредман, яка наголошує, що в сучасному світі права людини більше не можна зводити лише до вимог невтручання з боку держави, бо на реалізацію людських прав впливають не лише прямі дії держави, а й структурна нерівність, економічні бар'єри, дискримінаційні практики тощо. Тож для реального забезпечення свободи, рівності та гідності часто необхідні активні дії держави, спрямовані на створення умов для їх здійснення[24].

Найбільш вираженою формою активного судового втручання є така, за якої суд прямо визначає зміст позитивного обов'язку держави, іноді – із конкретизацією заходів, які мають бути вжиті для усунення порушення. За такого підходу суд не обмежується формальною перевіркою конституційності

[23] K Young, *Constituting Economic and Social Rights* (Oxford University Press 2012).
[24] S Fredman, *Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties* (Oxford University Press 2008) 65–74 https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199272761.001.0001.

нормативного акта, а фактично оцінює зміст і допустимі межі державної соціальної політики. У такому разі роль органу конституційної юрисдикції полягає не лише у фіксації порушення, а й у встановленні конституційних параметрів соціальної політики крізь призму вимог людської гідності, рівності та недискримінації.

Саме подібна оцінка органом конституційної юрисдикції соціальної політики є головним об'єктом критики з боку прихильників *моделі стриманого судового контролю* у сфері соціальних прав. Їхні головні аргументи зазвичай полягають у тому, що соціальна політика належить до компетенції парламенту і уряду, тоді як суди не мають достатньої демократичної легітимності для вирішення питань розподілу публічних ресурсів. Прихильники цього підходу наголошують, що розв'язання питань соціального забезпечення пов'язане з оцінкою фінансового стану держави, пошуком балансу між інтересами різних соціальних груп, а отже – із політичною відповідальністю за ухвалені рішення. Відтак суд має діяти обережно, аби не перебрати на себе функції демократично обраних органів. Показовою в цьому сенсі є позиція Дж. Кінга, який вважає, що соціальні права допускають певний рівень судового захисту, але без перетворення суду на орган, який самостійно визначає соціальні пріоритети держави; повне усунення суду зі сфери соціальних прав є невиправданим, однак і максималістська модель безпосереднього впливу на перерозподіл соціальних благ через судове рішення є інституційно сумнівною[25].

Водночас такий чіткий поділ між активним судовим втручанням і стриманим судовим контролем існує переважно на рівні теоретичного узагальнення. На практиці між цими двома полюсами сформувалася низка проміжних підходів, що відображають спроби поєднати ефективний судовий захист соціальних прав із повагою до демократичного процесу та компетенції політичної влади. До прикладу, К. Янг пропонує класифікацію, яка дає змогу точніше описати різні варіанти судового реагування у справах, пов'язаних із соціальними правами. Поміж двома крайніми моделями – *деферентного (стриманого)* судового контролю (коли суд діє максимально стримано і не втручається у сферу політики) та *імперативного* судового контролю (суд активно оцінює правові акти, що відображають державну політику, визнає їх неконституційними та визначає позитивні обов'язки держави) – вона виокремлює ще три проміжні форми судового реагування: так звані *діалогічний*, *експерименталістський* та *координаційний* судовий контроль.

Діалогічний контроль передбачає, що суд, оцінюючи конституційність соціальної політики, водночас залишає законодавцеві чи уряду простір для самостійного усунення виявлених недоліків. Експерименталістський контроль орієнтований на вироблення рішення у процесі взаємодії між сторонами спору та державними органами, зокрема, через перегляд ад-

[25] J King, *Judging Social Rights* (Cambridge University Press 2012) DOI: 10.1017/CBO9781139051750.

pravoua.com.ua

міністративних практик і залучення заінтересованих осіб. Координаційний контроль передбачає значно активнішу роль суду, включно з формулюванням деталізованих приписів, контролем за виконанням рішення, проте не передбачає скасування норми (внаслідок визнання її неконституційною) або коригування її змісту, як за імперативного контролю[26].

Проаналізовані моделі судового контролю у сфері соціальних прав дають можливість краще зрозуміти позиції Конституційного Суду України та простежити їх еволюцію в контексті універсальних підходів до конституційного контролю права на соціальний захист та інших соціальних прав.

ІІІ. Офіційна конституційна доктрина та сутність права на соціальний захист в Україні. Юриспруденція Конституційного Суду України стосовно соціальних прав загалом і права на соціальний захист, зокрема, суттєво еволюціонувала за час функціонування органу конституційної юстиції в Україні. Безумовно, відбувалось це не ізольовано від інших процесів, що узагальнено можна охарактеризувати як відмову від соціалістичних і посттоталітарних ідеологій та практик. Однак вплив соціалістичної ідеології, звичка патерналізму і відсутність сформованого розуміння природи соціальних прав у сучасній конституційній державі ще певний час давалися взнаки та впливали, якщо не прямо, то опосередковано, і на конституційну юриспруденцію.

Аналіз практики Конституційного Суду свідчить про серйозну еволюцію його підходів у питаннях розуміння природи, сутності, змісту конституційного права на соціальний захист як одного із центральних соціальних прав. На основі такого аналізу можна виокремити три основні етапи, у межах яких поступово формувалася сучасна офіційна конституційна доктрина з цього питання.

Перший етап характеризується широким тлумаченням змісту права на соціальний захист і проактивним підходом до вирішення питань неконституційності правових актів, якими скасовувалися *будь-які соціальні гарантії.* Так, у Рішенні від 20 березня 2002 р. № 5-рп/2002 у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій Суд сформулював одну з базових для ранньої доктрини позицій:

> Конституційний Суд України вважає, що оскільки для значної кількості громадян України пільги, компенсації і гарантії, право на які передбачене чинним законодавством, є додатком до основних джерел існування, необхідною складовою конституційного права на забезпечення життєвого рівня (стаття 48 Конституції України), який принаймні не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом (частина третя статті 46 Конституції України), то звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів

[26] K Young, 'A typology of economic and social rights adjudication: Exploring the catalytic function of judicial review' [2010] 8(3) International Journal of Constitutional Law 385–447 https://doi.org/10.1093/icon/moq029.

за статтею 22 Конституції України не допускається. Зупинення його дії можливе за умови введення <…> надзвичайного стану (стаття 64 Конституції України)[27].

В одному з рішень за 2007 р. орган конституційної юстиції вказує, що соціальні гарантії, пільги та компенсації, які держава може надавати окремим категоріям громадян, 'є видом соціальної допомоги'[28]. А в Рішенні Конституційного Суду України від 9 липня 2007 р. № 6-рп/2007 "пільги, компенсації і гарантії" протрактовані як 'складові конституційного права на соціальний захист і юридичні засоби здійснення цього права'[29].

Рішення першого етапу характеризуються тим, що в них право на соціальний захист тлумачилося максимально широко, а межі дискреції законодавця у сфері соціальної політики – доволі вузько. Суд фактично виходив із того, що майже будь-яка встановлена законом соціальна виплата, пільга чи компенсація, якщо вона має істотне значення для забезпечення існування особи, набуває конституційно захищеного характеру і тому не може бути скасована чи звужена без ризику порушення статей 22, 46 і 48 Конституції України. У межах такого підходу соціальні права сприймалися переважно як гарантії збереження вже наданого обсягу матеріального забезпечення, а діяльність держави у цій сфері – як така, що має бути спрямована насамперед на підтримання раніше запроваджених гарантій.

Очевидно, такий підхід відображав прагнення Суду забезпечити посилений захист особи в умовах соціально-економічної нестабільності, однак водночас демонстрував певне змішування власне конституційного змісту права на соціальний захист із ширшим колом установлених законом соціальних гарантій. Унаслідок цього до сфери конституційного захисту нерідко включалися не лише базові елементи права на соціальний захист, безпосередньо пов'язані із забезпеченням гідного існування людини у випадках соціального ризику, а й численні пільги, компенсації та гарантії, запроваджені законодавцем як інструменти соціальної політики. Тому практика Конституційного Суду України за цей період часом викликає паралелі із патерналістським розумінням соціальної держави, за якого майже кожне соціальне благо, одного разу закріплене законом, розглядається як таке, що підлягає конституційному захисту. Водночас уже на цьому етапі було закладено кілька важливих ідей, які мали значення для подальшого розвитку доктрини. Передусім ідеться про визнання того, що право на соціальний захист не може зводитися до декларації, а охоплює реальні й ефективні гарантії, які мають практичне значення для гарантування людських прав.

[27] Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 р. № 5-рп/2002 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-02#Text> (дата звернення 15.02.2026).
[28] Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text> (дата звернення 15.02.2026).
[29] Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 р. № 6-рп/2007 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07#Text> (дата звернення 15.02.2026).

pravoua.com.ua

Другий етап розвитку офіційної конституційної доктрини соціальних прав пов'язаний із формуванням більш диференційованого розуміння сутності права на соціальний захист. Поворотним, як видається, стало Рішення від 26 грудня 2011 р., у якому КСУ виснував, що 'розміри соціальних виплат залежать від соціально-економічних можливостей держави, проте мають забезпечувати конституційне право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, гарантоване статтею 48 Конституції України'[30]. Воно засвідчило, що Конституційний Суд України поступово формує підхід, відповідно до якого

> <…> соціально-економічні права не є абсолютними. Механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства. Крім того, такі заходи можуть бути обумовлені необхідністю запобігання чи усунення реальних загроз економічній безпеці України, що згідно з частиною першою статті 17 Конституції України є найважливішою функцією держави[31].

Наступним кроком став розвиток позиції щодо внутрішньої структури конституційного права на соціальний захист. Так, у Рішенні від 7 листопада 2018 р. № 9-р/2018 Конституційний Суд України виснував, що право громадян на соціальний захист має комплексний характер та охоплює: 1) гарантовані Конституцією складові, відображені у ч. 1 ст. 46 Конституції України, які не можуть бути скасовані законом[32], та 2) інші складові права на соціальний захист, не конкретизовані у ч. 1 ст. 46 Основного Закону України або в інших його положеннях, які визначає Верховна Рада України шляхом ухвалення законів[33].

Виходячи зі сформованої позиції органу конституційної юстиції, право на соціальний захист, закріплене у ст. 46 Конституції України, має власну внутрішню структуру. У ній слід розрізняти, з одного боку, те, що становить конституційний зміст цього права, а з іншого – численні форми соціальних

[30] Рішення Конституційного Суду України від 26 грудня 2011 р. № 20-рп/2011 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[31] Там само.

[32] 'Право громадян на соціальний захист є комплексним, його зміст визначають як Конституція, так і закони України. Згідно з частиною першою статті 46 Конституції України складовими права громадян на соціальний захист є право на забезпечення їх у разі: 1) повної, часткової або тимчасової втрати працездатності; 2) втрати годувальника; 3) безробіття з незалежних від них обставин; 4) старості; 5) в інших випадках, передбачених законом. Конституційний Суд вважає, що складові конституційного права громадян на соціальний захист, зазначені у пунктах 1–4 цього абзацу, не можуть бути скасовані законом'. Рішення Конституційного Суду України від 7 листопада 2018 р. № 9-р/2018 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18#Text> (дата звернення 15.02.2026).

[33] 'Водночас інші складові права на соціальний захист, не конкретизовані в частині першій статті 46 Основного Закону України або в інших його статтях, визначає Верховна Рада України шляхом ухвалення законів, тому вона може змінити, скасувати або поновити їх при формуванні соціальної політики держави за умови дотримання конституційних норм та принципів'. Рішення Конституційного Суду України від 7 листопада 2018 р. № 9-р/2018 (н 32).

гарантій, що установлені законом, які залежать від моделі соціальної політики, фінансових ресурсів держави та поточних суспільних пріоритетів.

Подібний диференційований підхід був застосований Судом і для розмежування права на соціальний захист, як конституційного права, та соціальних пільг, які є "елементом спеціального юридичного статусу" окремих категорій осіб (тож якщо останні не становлять критично необхідного мінімуму для забезпечення гідних умов життя людини, вони можуть бути скасовані державою)[34].

Отже, на другому етапі в офіційній конституційній доктрині соціальних прав формуються дві принципово важливі ідеї. По-перше, право на соціальний захист не охоплює автоматично весь масив передбачених законом соціальних благ, а має власне, особливо захищене конституційне ядро. По-друге, обсяг і способи реалізації соціальних прав можуть бути поставлені в залежність від соціально-економічних можливостей держави. Крім того, Суд поступово переосмислює зміст принципу соціальної держави, розглядаючи його у притаманному сучасній європейській доктрині світлі: '<…> положення Основного Закону України зобов'язують державу створити ефективну систему соціального захисту різних категорій осіб, яка сприяла б узгодженню рівня їхнього життя з реалізацією права на достатній життєвий рівень для них та їхніх сімей шляхом надання відповідного соціального забезпечення'[35].

Третій етап розвитку офіційної конституційної доктрини соціальних прав характеризується тим, що в його основу дедалі виразніше лягає доктрина людської гідності, що ще більше інтегрує її в загальноєвропейський дискурс. Підвалини для розвитку цієї позиції були закладені ще під час попереднього етапу, коли Конституційний Суд України прямо пов'язав соціальний захист із людською гідністю, наголошуючи, що 'обов'язковою складовою людської гідності є доступ людини до мінімальних соціальних благ, здатних забезпечити їй достатній і гідний життєвий рівень'[36]. Водночас Суд діє достатньо проактивно, продовжуючи: 'Верховна Рада України, формуючи соціальну політику держави, повинна гарантувати ефективну реалізацію права на повагу до людської гідності, зокрема, шляхом забезпечення пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги для осіб, які потребують соціального захисту'[37].

Проте впродовж третього періоду цей підхід проявився особливо виразно. До прикладу, у Рішенні Другого сенату Конституційного Суду України від 22 березня 2023 р. № 3-р(II)/2023 Суд наголосив, що:

[34] Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text> (дата звернення 15.02.2026).
[35] Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 р. № 5-р/2018 (н 34).
[36] Рішення Конституційного Суду України від 7 листопада 2018 р. № 9-р/2018 (н 32).
[37] Рішення Конституційного Суду України від 7 листопада 2018 р. № 9-р/2018 (н 32).

pravoua.com.ua

> У соціальній державі людська гідність є стрижнем формування державою соціальної політики, яка має здійснюватися задля убезпечення людини від бідності та гарантування їй у зв'язку з цим базового соціального захисту, мінімальним стандартом якого є прожитковий мінімум, що має реально забезпечувати людині достатній і гідний рівень життя <…>
> <…> Соціальна держава відповідальна за захист людської гідності, забезпечення достатнього і гідного рівня життя людини та задля цього зобов'язана створювати належні та дієві національні юридичні механізми реалізації конституційних прав на соціальний захист і достатній життєвий рівень для неї і її сім'ї[38].

Суд прямо зазначив, що 'людську гідність буде заперечено, якщо держава не забезпечить людині принаймні мінімальних соціальних вигод'[39], а невиконання державою позитивного обов'язку гарантувати такий мінімум нівелює сутність конституційних прав на соціальний захист і достатній життєвий рівень.

На розвиток такого підходу орган конституційної юстиції дедалі активніше залучає й інші конституційні принципи як інструменти конкретизації вимог, що випливають із людської гідності. Насамперед ідеться про принцип пропорційності, який дає змогу оцінити, чи є втручання держави у сферу соціального захисту справді необхідним, чи переслідує воно легітимну мету та чи не покладає на особу надмірний і несправедливий тягар. Не менш важливе значення мають принципи рівності та недискримінації, оскільки за умов перерозподілу обмежених публічних ресурсів саме вони дають змогу перевірити, чи не створює законодавець невиправданих привілеїв або, навпаки, непропорційних обмежень для окремих категорій осіб.

Через доктрину людської гідності на цьому етапі по-новому осмислюється й конституційне ядро права на соціальний захист. Як уже зазначалося, право на соціальний захист походить із людської гідності як фундаментальної конституційної цінності. Саме людська гідність є його джерелом, а необхідність її гарантування зумовлює обов'язок держави забезпечити особі мінімальні матеріальні, соціальні та правові умови, необхідні для гідного життя в суспільстві. На досягнення цієї мети й спрямоване конституційне право на соціальний захист та його основні складові, насамперед визначені Конституцією України виплати у випадках: 1) повної, часткової або тимчасової втрати працездатності; 2) втрати годувальника; 3) безробіття з незалежних від них обставин; 4) старості, а також у деяких інших випадках, передбачених законом.

Окремо варто наголосити на впливі повномасштабної агресії Російської Федерації, який вона справила на офіційну конституційну доктрину соціальних прав. Запровадження та тривала дія воєнного стану, поява нових категорій осіб, які потребують особливого соціального захисту, зокрема вій-

[38] Рішення Конституційного Суду України від 22 березня 2023 р. № 3-р(II)/2023 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-23#Text> (дата звернення 15.02.2026).
[39] Там само.

ськовослужбовців, членів їхніх сімей, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю внаслідок війни, не тільки загострили питання соціального захисту, а й порушили глибшу проблему – балансу таких конституційних цінностей, як державний суверенітет, територіальна цілісність, національна безпека та людські права.

У Рішенні Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 р. № 1р(II)/2022 у справі про посилений соціальний захист військовослужбовців була сформульована важлива позиція, що суттєво вплинула на розвиток офіційної конституційної доктрини:

> З урахуванням встановленого Конституцією України функціонального призначення Збройних Сил України, в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України законодавче регулювання порядку реалізації права на соціальний захист, гарантованого частиною першою статті 46 Конституції України, має здійснюватися у системному взаємозв'язку з вимогами щодо посиленого соціального захисту військовослужбовців у розумінні частини п'ятої статті 17 Основного Закону України[40].

Узагальнюючи характеристику третього етапу розвитку офіційної конституційної доктрини соціальних прав, варто наголосити на тому, що людська гідність остаточно викристалізувалась як джерело та водночас мірило мінімально допустимих меж гарантування соціальних прав. Крізь призму людської гідності Конституційний Суд України підходить до визначення того мінімального обсягу соціальних благ, без якого це право втратило б свій реальний зміст, а вже відтак – до оцінки конституційності правових актів крізь призму пропорційності, рівності, недискримінації, правової визначеності та справедливості. Соціальний захист військовослужбовців розглядається, виходячи з особливої ролі Збройних Сил України у захисті державного суверенітету та територіальної цілісності, що є найважливішими конституційними цінностями.

Поряд із цим зміст права на соціальний захист у конституційній юриспруденції третього етапу видається більш структурованим і чіткіше окресленим. Вважаємо, що її подальший розвиток може відбуватися з урахуванням того, що надання державою додаткової соціальної підтримки, зокрема у формі спеціальних грошових виплат, пільг, інших соціальних гарантій, є формою її реагування на соціально чутливі ситуації та способом підтримки громадян, які перебувають у скрутному становищі, є постраждалими від тих чи інших подій, або ж засобом вшанування професійного чи іншого важливого внеску громадян у функціонування держави чи її захист. Як правило, це прояв шанобливого ставлення до людей, які, в результаті такої діяльності чи обставин, опинилися у вразливому становищі, тож держава доступними їй засобами намагається компенсувати громадянам втрати, яких вони

[40] Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 р. №1-р/2022 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text> (дата звернення 15.02.2026).

pravoua.com.ua

зазнали. Водночас така соціальна підтримка переважно є додатковою, а її відсутність у тих чи інших випадках не означає автоматичного порушення права на соціальний захист. Лише якщо згадані виплати забезпечують той мінімум, який необхідний для гарантування людської гідності, може йтися про порушення права особи на соціальний захист – через невиконання обов'язку держави створити дієву систему соціального захисту, яка б таких ситуацій не допускала.

Висновки. Проведена наукова розвідка-аналіз дає підстави для висновку, що конституційне право на соціальний захист в Україні тривалий час розвивалося на фоні конфлікту політичного популізму, який стимулював розширення законодавчо встановлених соціальних гарантій без належного урахування реальних можливостей держави, та конституціоналізму, що потребує не декларативного накопичення соціальних обіцянок, а побудови дієвої системи гарантування людських прав.

Показано, що така проблема значною мірою зумовлена самою природою соціальних прав. На відміну від особистих та політичних прав, вони потребують активної ролі держави, реалізації позитивних обов'язків і залежать від фінансово-економічних ресурсів. Тому у сфері соціальних прав особливо гостро постає питання про межі допустимого конституційного контролю, а також про роль органу конституційної юстиції в пошуку збалансованого підходу між захистом людської гідності, повагою до дискреції законодавця та вимогами соціальної держави.

Еволюція практики Конституційного Суду України дає змогу простежити поступове формування сучасної офіційної конституційної доктрини права на соціальний захист. На першому етапі переважав максимально широкий проактивний підхід, за якого майже будь-яка встановлена законом соціальна гарантія розглядалася як складова цього права. На другому етапі Суд визнав залежність обсягу і механізмів реалізації соціальних прав від соціально-економічних можливостей держави та водночас сформулював концепцію внутрішньої структури права на соціальний захист, у якій слід вирізняти його конституційне ядро. На третьому етапі особливу роль відіграє людська гідність, крізь призму якої Суд підходить до визначення мінімально допустимого обсягу соціальних прав та до оцінки конституційності правових актів за критеріями пропорційності, рівності, недискримінації, правової визначеності та справедливості.

Окремого значення для розвитку цієї доктрини набули умови повномасштабної війни. Воєнний стан не лише загострив проблеми соціального захисту, а й порушив глибшу проблему балансу фундаментальних конституційних цінностей – людської гідності, державного суверенітету, територіальної цілісності, національної безпеки та прав людини, в парадигмі якого відбуватиметься подальший розвиток офіційної конституційної доктрини. Та головне – війна стала жорстким моментом істини, примушуючи

відмовитися від політичного популізму на користь реалістичного підходу до системи соціального захисту, і, сподіватимемось, водночас каталізатором її подальшого реформування.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Fredman S, *Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties* (Oxford University Press 2008) 65–74 https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199272761.001.0001.
2. King J, *Judging Social Rights* (Cambridge University Press 2012) DOI: 10.1017/CBO9781139051750.
3. Sunstein C, *The Second Bill of Rights: FDR's Unfinished Revolution and Why We Need It More Than Ever* (Basic Books 2004).
4. Tushnet M, *Weak Courts, Strong Rights: Judicial Review and Social Welfare Rights in Comparative Constitutional Law* (Princeton University Press 2008).
5. Young K, *Constituting Economic and Social Rights* (Oxford University Press 2012).
6. Rechytskyi V, *Konstytutsiine ABV* (Prava liudyny 2016) (in Ukrainian).

Edited and translated books

7. Rolz Dzhon, *Politychnyi liberalizm* (per z anhl O Mokrovolskyi, Osnovy 2000) (in Ukrainian).

Journal articles

8. Michelman F I, 'The constitution, social rights, and liberal political justification' [2003] 1(1) International Journal of Constitutional Law 13–34 https://doi.org/10.1093/icon/1.1.13.
9. Young K, 'A typology of economic and social rights adjudication: Exploring the catalytic function of judicial review' [2010] 8(3) International Journal of Constitutional Law 385–447 https://doi.org/10.1093/icon/moq029.
10. Barabash Yu, 'Dykhotomiia pravovoi, demokratychnoi ta sotsialnoi derzhavnosti – tonka hran ukrainskoho konstytutsionalizmu' [2010] 7 Pravo Ukrainy 24–32 (in Ukrainian).
11. Barabash Yu, 'Pryntsyp sotsialnoi derzhavy: okremi pytannia konstytutsiino-pravovoi doktryny ta praktyky na suchasnomu etapi' [2013] 12 Pravo Ukrainy 54–70 (in Ukrainian).
12. Barabash Yu, 'Sotsialni prava hromadian ta mozhlyvosti yikh zakhystu Konstytutsiinym Sudom Ukrainy (chastyna persha)' [2011] 4 Publichne pravo 15–22 (in Ukrainian).
13. Barabash Yu, 'Sotsialni prava hromadian ta mozhlyvosti yikh zakhystu Konstytutsiinym Sudom Ukrainy (chastyna druha)' [2012] 1 Publichne pravo 15–23 (in Ukrainian).
14. Tseliev O, 'Verkhovenstvo prava ta sotsialna derzhava: poshuk shliakhiv podolannia superechnostei' [2023] 9-10 Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky 87–97 https://doi.org/10.18523/2617-2607.2022.9-10.87-97 (in Ukrainian).

Websites

15. Roosevelt F D, 'State of the Union Message to Congress' (January 11, 1944) <https://www.fdrlibrary.org/address-text> (accessed 15.02.2026).

Olena Boryslavska

THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO SOCIAL PROTECTION BETWEEN POLITICAL POPULISM AND GENUINE CONSTITUTIONALISM: THE ROLE OF CONSTITUTIONAL JUSTICE

Abstract. The realisation of the constitutional right to social protection in Ukraine is significantly hampered by several factors, including an ineffective social protection system that encompasses both the constitutional right to social protection and a vast array of benefits, allowances, one-

off payments, and so on. The "development" of this system has been significantly facilitated by the dynamics of political populism, thanks to which the number of social payments, benefits and compensations has grown steadily, despite the state's financial and economic constraints, whilst the actual protection of genuinely vulnerable groups has declined in inverse proportion.

This article aims to analyse the role of the constitutional court in shaping the official doctrine on the protection of social rights, in particular the constitutional right to social protection, against the backdrop of a conflict between political populism and the need to effectively guarantee human rights, which is a prerequisite for the functioning of the constitutional system.

The analysis of the research conducted provides grounds for concluding that the constitutional right to social protection in Ukraine has long developed against the backdrop of a conflict between political populism – which has encouraged the expansion of statutory social guarantees without due regard for the state's actual capabilities – and constitutionalism, which calls not for the mere accumulation of social promises, but the establishment of an effective system for safeguarding human rights.

It has been shown that this problem is largely due to the very nature of social rights. Unlike civil and political rights, they require the state to play an active role, entail the fulfilment of positive obligations, and depend on financial and economic resources. Consequently, in the sphere of social rights, the question of the limits of permissible constitutional review arises with particular urgency, as does the role of the constitutional court in seeking a balanced approach between the protection of human dignity, respect for the legislature's discretion, and the requirements of the welfare state.

The evolution of the Constitutional Court of Ukraine's practice allows us to trace the gradual formation of the current official constitutional doctrine of the right to social protection. In the first stage, a maximally broad approach prevailed, under which almost any social guarantee established by law was regarded as a component of this right. In the second stage, the Court recognised that the scope and mechanisms for realising social rights depended on the state's socio-economic capabilities and, at the same time, formulated a concept of the internal structure of the right to social protection, within which its constitutional core should be distinguished. In the third stage, human dignity plays a special role; it is through this lens that the Court approaches the determination of the minimum permissible scope of social rights and the assessment of the constitutionality of legal acts in accordance with the criteria of proportionality, equality, non-discrimination, legal certainty, and justice.

KEYWORDS: constitutional law; constitutional justice; constitutional doctrine; social rights; welfare state; human rights; constitutionalism.